
РЕЗЮМЕ, ВКЛАДЕНЕ У ПІДСУМКОВІ ТЕЗИ: **УРОКИ АКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ**

Шістдесятникам, котрі в 1960—1970-ті роки декларували своє право і свій обов'язок «бути собою», зокрема не зраджувати своїм ідеалам, серед яких правда, свобода, справедливість, відповідальність, громадянська мужність, випало випробування «пересотворення світу» (Драч) на рівні національних суспільних перетворень. Авторитет імені, який несли дисиденти, зокрема письменники-шістдесятники як знамено національної ідеї, згуртовував довкола них численних прихильників. Тому історико-культурне значення цього пасіонарного покоління у діалозі з українським суспільством незмірно зросло й сприяло солідаризації найпасіонарніших його представників в обстоюванні громадянських прав і свобод.

На яких підвалинах шістдесятникам вдалось солідаризувати літературно-мистецьку спільноту й поширити свій конструктивний вплив на велику частину українського суспільства?

Наріжним аргументом можна назвати те, що, ідеологія шістдесятників



була виразно детермінована імперативом національного самовизначення, апелювала до історичної пам'яті як конструкта оновлення суспільства (і це також основна відмінність між українським і російським шістдесятництвом), а соціальна база була переважно однорідною (ядро шістдесятників становили насамперед інтелектуали гуманітарного спрямування із залученням представників науково-технічних професій і робітників). Найяскравіші репрезентанти цього покоління найперше ототожнювали себе з національним самовизначенням, національною ментальністю, що й стало рухом до поколінневої солідаризованості пасивних особистостей.

Сутність «духовної революції» українських шістдесятників полягає у зміні суспільної свідомості, пробудженні здорових сил до оновлення, змін, створення потенційного середовища для генерування свіжих ідей, принципів, що зрештою й забезпечило відродження Україною незалежності. Якщо розгорнути цю тезу, то йдеться про те, що шістдесятники діагностували «больові вузли» суспільства, які потребували модернізації свідомості, й прокреслювали вектори їх подолання, формували громадську думку. Одчайдушно «йдучи назустріч сучасності» (Рікер), вони, звісно, не могли обігнати еволюційний шлях розвитку своєї нації, однак значення інформаційного, етико-морального, естетичного опору шістдесятників-дисидентів і їхніх ровесників-побратимів для відновлення української державності 1991 р. незаперечне. Вони здійснили «вихід на люди» і проникнення в замкнену сферу офіційного комунікативного поля. Українському шістдесятництву, з якого вилонилися і дисидентство, і «самвидав», вдалося подолати монологізм соцреалістичної культури, затиснутої в лещата ідеологічних конструктів. Ревізувавши статус сконструйованої істини,

продемонструвавши позицію продуктивного інтелектуалізму, його репрезентанти викликали на діалог небайдужу частину суспільства, запропонували новий формат «публічної свідомості» (Мамардашвілі) як інакшої комунікації. Величезний резонанс мали на початку 1960-х усні виступи літераторів-шістдесятників, скажімо, Івана Дзюби на вечорі пам'яті Василя Симоненка з нагоди його 30-річчя в СПУ (1963), під час прем'єри фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (1965), на недозволеному мітингу в день 25-річчя початку розстрілу євреїв в Бабиному яру (1966) та інших відомих представників цього покоління, чи, скажімо, резонансні похорони Василя Симоненка, Алли Горської...

Вектори змін в українському суспільстві, активовані та розгорнуті українськими шістдесятниками, можна означити описаними нижче параметрами.

Найважливішою була зміна *вектора комунікування*, адже шістдесятники спромоглися подолати монологізм соцреалістичної літератури, яка була замкнена на розмову всередині самої себе, зумовлену заданістю тем та ідей, ідеологічними конструктами. Навіть діалог героїв-антиподів (за всіма ознаками жанру досить умовний) передбачав *сконструйовану істину* авторства ідеологів від літератури. Натомість шістдесятники піддали сумніву статус такої готової істини (яка до того ж подавалась у відверто ідеологічній упаковці). Якщо вся попередня культура була спрямована на схиляння читача до схематичного соцреалістичного «ширвжитку», то творчість шістдесятників — на завоювання читачької аудиторії, на злам інерції сприйняття художньої творчості як складової ідеологічної системи тоталітарного суспільства: художній твір з агітки перетворився на чинник рефлексивного сприйняття, що піддавав ревізії сконструйовану за лекалами

ідеологів дійсність. Оскільки радянська культура як політико-естетичний проєкт, радикально звернений до реципієнта, спрямовувала увесь свій потенціал на те, щоб скоригувати соціальну поведінку «споживачів», метою чого була не активізація, а атрофування нових соціальних намірів, то шістдесятництво як явище суспільної турбулентності радикально змінило соціокультурну динаміку, зламало стереотип уявлення про літературу як про предмет «чистого споживання», повернувши читача до розуміння літератури як духовної співтворчості. Цим самим долалась інерція мислення, читачеві поверталось право робити власний вибір і давати власні оцінки, скидати з себе машкару уніфікації, відмовитись від зацикленості на готових схемах і кліше, зокрема синдромі «колективного щастя», повернути життю його питому органічність, з якої виростає процес «пересотворення світу» не маніпулятивно-спекулятивного типу (як це культивувалось соцреалістичними догмами), а природного, еволюційного. Поле діалогу, окреслене шістдесятниками, якраз і передбачало пошук істини.

Іншим, віртуальним учасником цього діалогу / полілогу була тоталітарна система, що відповіла на їхній виклик не контраргументами, а репресивними заходами. Водночас відбувалась *естетизація комунікації*, вироблялась (найперше у середовищі самих шістдесятників) культура спілкування з читачем, базована на довірі, а всередині самого співтовариства — на довірі й взаємодопомозі (це засвідчують спогади й епістолярій Дзуби, Кириченко, Жиленко, братів Шевчуків та ін.). Важливе значення українського шістдесятництва лежить також у царині *самоідентифікації*: особистісної і соціальної, що сфокусувалось в оптиці самоідентифікації національної. В окресленому полі діалогу / полілогу як засобові структуризації світу й людсь-

кої (художньої) свідомості, індивідуальне «Я» набуло статусу самодостатнього, визначального, наділеного презумпцією права бути самим собою, що переакцентувало опозицію *тотальне / часткове* на опозицію *індивідуальне / тотальне*. Представники цього системного явища по роках деформацій самого уявлення про сутність і призначення людини відновили органічну для особистості парадигму самоідентифікації: на зміну «сублімативній самоідентифікації», моделлю для якої був (за визначенням М. Слоніма) радянський образ Павки Корчагіна, прийшла модель *національно-особистісної самоідентифікації*, коли людина, відчуючи самодостатність власного «Я», включена в систему чітко означених національних маркерів із домінантою служіння загальній справі громади. Водночас відбувалось інтенсивне усвідомлення приналежності до національної (а не радянської) літератури — і ця самоідентифікація у площині національній та літературній давала чіткі орієнтири для вироблення *відповідальної етики*, яка потужно відбилась і на естетиці. Власне, шістдесятники кинули виклик культові «одномірної людини» (Маркузе), котрий служив моделлю соцреалістичної естетики, що спричинювалось, за Хосе Ортегою-і-Гасетом, до нівеляції не лише людських доль, а й цілих культур. Цей антропологічний поворот у царині самоідентифікації спричинив появу якісно іншої поезії та прози, які утверджували людину соціально й національно відповідальну й водночас вільну у своєму виборі, здатну до «вільного шукання істини», яка надає перевагу екзистенційно-аксіологічній моделі особистості як «полісутнісному *hoto*» (Табачковський) з наскрізним кордоцентричним кодом, спонукав до нового осмислення соціокультурних явищ літературну критику.

Важливою зміною можна назвати також онтологізацію національної мови як «*дому буття*» (Гайдеггер), що відбувалось через подолання «влади слів» тотальної ідеології й відповідно зорієнтованої стилістики. Шістдесятники утверджували апріорність і право самореалізації митця всередині рідномовної стихії, цим самим маргіналізуючи «мову здійсненої утопії» (Мамардашвілі) як мову творення єдиної спільності — радянського народу. Національна мова не тільки набувала засадничого статусу альтернативного екзистенційного простору, мови самоідентифікації й творчого самовираження, а й мови репрезентації в світі, оскільки твори шістдесятників досить активно перекладали мовами сусідніх країн. У цьому контексті пошуку національної самоідентифікації було повернуто вищий онтологічний *статус категорії моральності*: інтенції до правди, справедливості, чесності, честі, відповідальності вивели на чисту воду фарисейство тоталітарної системи та її ідеологічної складової, зокрема радянської літератури, з якої було нарешті знято сусальну позолоту. Апеляція до цих ренесансних маркерів художньої свідомості, шукання «естетичної правди» актуалізувало фактор моральності в літературі (що акумульовано в франковому концепті щирості, який шістдесятники підіймали до статусу відповідальності письменника за народжене ним слово).

Було повернуто *онтологічний статус простору й часу*: шістдесятники повернули суспільству відчуття розширення життєвого простору, подолавши синдром «тунельного» (ідеологічного), вузько локалізованого мислення, продемонстрували суспільству й офіційній владі свою позицію проти антиінтелектуалізму, коли інтелектуальне вихолощувалось за допомогою ідеологічно-партійних механізмів на догоду засадам тоталітарної замкнутості. Молоді письменники му-

сили долати зону ентропійності, наповнюючи свій простір спрагою оновлення (скажімо, образ спраги — концептуальний у творчості Драча). І водночас повстали проти знецінення індивідуального часу, наповнивши його антропологічно зваженими сенсами. Це, відповідно, позначилось на тематичних і жанровостильових пропозиціях поетів, прозаїків і критиків, розширивши в їхній творчості хроногеометрію часопростору. При цьому шістдесятники розширили *межі онтологічної свободи* (індивідуальної і колективної) — насамперед «свободи для...», а не «свободи від...» (Фромм): як у громадянських правах, так і в літературі. Подолавши поріг *закритої суб'єктності*, вони відстояли право вибору людиною свого шляху в житті, а художником — своєї художньо-естетичної системи з домінантою *відкритої суб'єктності*, утверджували право митця бути й залишатися собою, що засвідчує художньо-стильова (та й тематична також) їхня інакшість. Через громадянську позицію та етично відповідальну літературу вони відродили й максимально *актуалізували поняття української інтелігенції*, надавши йому сенсу духовної сили, здатної змінити суспільство, що сприяло відродженню національної традиції духовного провідництва. А ще вони запропонували літературі й суспільству *нові форми антропологічного досвіду*: напрацювання нової свідомості відбувалось через причетність до зовнішнього (макро-) і внутрішнього (мікро-) чуттєво дотикального світу. Було відроджено право людини на рефлексивність: здійснено поворот від імперативної ідеологічної мови закликів та екзальтації штучного оптимізму до мови рефлексії. Так було подолано міфологізований культ «заданої» героїчної свідомості з її абсолютизованим монументалізмом, тобто ерзац-почуття: повернуто первозданність природному

людському переживанню, мисленню, раніше «замкнutoму» мертвими ідеологемами, де(ре)конструйовано психологічну структуру художнього образу, наповнено його новим змістом, зокрема реактуалізовано психологізм як фокус антропоцентричних векторів у літературній практиці, відновлено онтологічний статус повсякдення як особливого всесвіту людського досвіду, проведено лінію тяглості у царині космічного світовідчуття людини. Отже, творчість шістдесятництва відкрила шлях у світ антропологічно розширений, змістово наповнений, розсунула його антропологічні межі, надала особливої значимості самодостатності людини.

І найважливіше: шістдесятники повернули співгромадянам *відчуття перспективи* — як в ідеологічній, так і в соціокультурній, екзистенціальній сферах, осібно — в мистецтві та художній літературі — і ця підсумкова теза є своєрідним фокусом, через який простежуються всі попередні.

Шістдесятники — унікальне літературно-мистецьке й соціокультурне явище, феномен якого кожне прийдешнє покоління буде «прочитувати» по-своєму — відповідно до концентрації (чи розрідження) духу своєї епохи. Адже як у шістдесятництві резонували (прямо чи опосередковано) письменники Розстріляного відродження, а також Олександр Довженко, Микола Бажан, Максим Рильський, Юрій Яновський, Леонід Первомайський та інші відомі українські митці, так саме шістдесятництво резонувало й резонує у літературі кінця ХХ — початку ХХІ ст. Духовний досвід репрезентантів цього явища ніхто не зможе заперечити, оскільки він став надбанням соціального інтелекту суспільства як складова не тільки художньо-естетичного, а й соціокультурного досвіду. Вони змінили свідомість не тільки свого, а й чергових поколінь,

давши відчуття нової перспективи українській національній історії загалом і українській національній літературі зокрема.

Також вони актуалізували право бути й залишатися самими собою не тільки для свого, а й для прийдешніх поколінь. *Навчили боротися — і не здаватися.*

А ще вони показали, як можна, перебуваючи у лоні європейських країн та в контексті європейських тенденцій, залишатися виразно національними — тому так актуально звучать у цьому контексті слова Чижевського, винесені у назву розділу «Проза, що була “не лише відгуком, а й відповіддю Заходу”». Їхня відповідь Заходу — через відкритість і послідовність позиції, творчі пошуки, здобутки і відкриття, через наснажене поетичне й прозове слово — завше апелювала до потреби вслухатись у свій час, бути суголосним йому, творити нову сучасність, іноді випереджаючи цей час. Не цураючись многотрудної роботи, вони наближали нашу незалежність і формували державність, перетворюючи ці повсякденні зусилля на шанс бути почутими світом.

Тому в час найбільших випробувань суспільство зверталось і звертатиметься до їхнього життєвого, екзистенційного і творчого досвіду, вартото того, аби його знали у світі. Бо, повторимо рядки Ліни Костенко з її поеми «Зоряний інтеграл»: *«Із найдрібніших зоряних крихт! / Вища математика віку: / З суми безконечно малих / Виникає безконечно велике».*

У них — не тільки формула солідаризованості цього унікального покоління, що по праву стало явищем світової культури, а й формула непереможності духовної сили нації.